

нінської редакції взято список Архангельського зводу середини XVI ст. Варіанти підведено за чотирма списками цього ж зводу, списком Пушкінського та двома списками Археографічного зводу. При публікації Синодальної редакції за основний взято список Синодальної кормчої, варіанти підведено за основними списками Крестинінського, Рум'янцевського, Волоколамського зводів. Ця публікація залишається чи не єдиним прокоментованим виданням статуту. Після її появи заново вийшли друком лише список „Літописця руських царів“⁸⁰ та передрук з „Российского законодательства“ О. Ніколіна⁸¹, який є черговою спробою підняти статут до рангу „першого досвіду самостійного російського законодавства“. Намагаючись узгодити результати досліджень Я. Шапова з власною концепцією створення правової основи для реалізації ідеї „симфонії властей“ у російській землі, він писав, що статут Володимира називається так не тому, що написаний великим князем, а тому, що в ньому виражена воля Володимира⁸².

Отже, сумніви у джерельній вартості статуту Володимира були причиною того, що пам'ятка не так часто публікувалась, як, наприклад, „Руська правда“. Публікації підпорядковувалися меті довести автентичність (підробку статуту), виходячи з розуміння фальсифікації документа чи історичного джерела, властивого саме історичній науці XIX—XX ст., яка й визначала вибір списків для друку. Характерно, що списки вводилися в науковий обіг переважно шляхом публікації чи опису пам'яток, до складу яких вони входили (літописи, кормчі і т. ін.). Питання про необхідність текстологічного вивчення статуту, про те, що проблему автентичності можна розв'язати лише шляхом вивчення історії самого тексту, поставив В. Бенешевич, який навіть археографічним оформленням власної публікації намагався посприяти такому вивченню, спрощуючи можливість порівняння списків. Праця Я. Шапова залишається чи не єдиним дослідженням у цьому напрямі, її результати не піддавалися серйозній перевірці. Це, ймовірно, станеться найближчим часом, оскільки простежується тенденція „вилучення“ джерел, своєрідний „неоскептицизм“, який є зворотним боком традиційного для кожної національної історіографії прагнення розширити коло джерел та довести самобутність, унікальність, неповторність (і таке інше) текстів певної традиції.

⁸⁰ ПСРЛ. Т. 41: Летописец Переяслава-Суздальского (Летописец русских царей).— Москва, 1995.— С. 43—44.

⁸¹ Николин А. Церковь и государство (История правовых отношений).— Москва, 1997.— С. 293—297.

⁸² Николин А. Церковь и государство...— С. 54.

Ігор ТЕСЛЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО РОДОВІД КНЯЗЯ ФЕДОРА ДАНИЛОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО

Князівський рід Острозьких, чоловічі представники якого залишилися у православ'ї до кінця XVI ст.^{*}, уславився своїми військовими подвигами, церковними і освітніми діяннями, широким політичним впливом у Великому князівстві Литовському і Речі Посполитій. Мало відомо про перших Острозьких, що стало приводом для довготривалих суперечок про походження роду між різними дослідниками. Ця проблема остаточно не розв'язана ще й сьогодні. Однак з часом гіпотез про походження могутнього князівського роду залишилося дві.

Перша з них має два відгалуження і виводить Острозьких з Рюриковичів: галицьких Романовичів (Б. Папроцький, Д. Зубрицький, Г. Власьєв, К. Стадницький, К. Несецький, М. Костомаров, кн. О. Лобанов-Ростовський, Л. Войтович і інші) чи турівських Ізяславовичів (М. Максимович, В. Антонович, Н. Биков, В. Сенютович-Бережний, Ю. Вольф, М. Теодорович, А. Хойнацький і інші). Романовичами називали себе самі Острозькі, Ізяславовичами їх уважав М. Максимович на основі записів у пом'янику Києво-Печерського монастиря.

Друга гіпотеза, яка проголошує Острозьких Гедиміновичами (Ю. Пузина, Н. Яковенко), обґрунтовує це подібністю геральдичних зображень на їх печатках. Погоджуючись із тим, що Острозькі були відгалуженням роду турівських князів, дослідники, які дотримуються цієї гіпотези, наголошують на факті правління у Турові на початку XIV ст. Наримунта Гедиміновича. Отже, Острозькі, на їхню думку, походять з турівської гілки роду литовських князів. Онуком Наримунта був князь Данило Острозький.

^{*} Якщо не брати до уваги тих Острозьких, про яких залишилися поодинокі згадки. Не відомо, наприклад, чи залишалися у православ'ї князь Фрідріх Федорович Острозький і його нащадки, доля яких була пов'язана з Чехією.

Остаточню з'ясувати це питання досить складно через невелику кількість джерел кінця XIII — початку XIV ст.

Зосередимо увагу на біографії Федора Острозького, батьком якого був уже згаданий князь Данило. Федора Даниловича нерідко і тепер ототожнюють з його сином, також Федором (Фрідріхом), учасником гуситських війн першої половини XV ст., і князем Федором Несвицьким, родоначальником князів Збараських і Вишневецьких.

Спробуємо дослідити за наявними документами життя Федора Даниловича.

Перша згадка про нього належить до 1385 р.¹ Цього року пан Чурило-Бродовський записав (подарував) йому свій родовий маєток Бродово², аби князь і його нащадки „[могли] печалувати са душою моєю и жоны моеє душею“. Що слугувало причиною такого запису? Нам відомо, що Федір Данилович був одружений з Агафією Чурило, яка пізніше прийняла постриг у Києво-Печерському монастирі за іменем Агрипина. Отже, вона була близькою родичкою, можливо, навіть сестрою² цього Чурило, і таким чином надання 1385 р. сприймається як посаг.

У наступних документах-наданнях великого литовського князя і короля Федорові Даниловичу наголошується на тому, що він отримав Острожчину³ від князя Любарта, який мав право надати її у 1340—1384 рр. Після Любарта у Луцьку правив його син Федір, який у 1386 р. разом із братами Лазарем та Семеном і матір'ю Ольгою видали Острозькому спеціальний привілей для запевнення: „Штож нам не уступатиса ѹ его отчизну и ѹ его служебныє“⁴.

¹ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (далі — AS), t. 1, s. 2, N II.

² Тепер селище у північній частині Острозького району Рівненської області.

³ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 343.

⁴ Історичні назви Острожчини: Острозьке князівство, Острозький район (district Ostrogowiensi), Острозька волость, Острозький ключ і навіть Острозький повіт (1446, липня 20 — Привілей великого литовського князя Свидригайла Петрашкові Ланевичу на маєток Межириччя в Острозькому повіті, Михалковичі і Пруси у Луцькому повіті з митом у вічне володіння (Lietuvos Metrika. — Vilnius, 1998. — Kn. 25 [1387—1546]. — S. 293—294. — N 242). Назви Острозька волость і Острозький ключ сформувалися у XVI ст. і пов'язані не з усіма князівськими володіннями, а лише з конкретною територією навколо Острога (трохи менша за межі історичної Погорини).

⁴ AS, t. I, s. 8, N VIII.

Дивним видається, що „наймолодший“ із синів Данила Острозького (яким його вважають, наприклад, Войтович і Кемпа⁵), вже тоді, у 1386 р., у великокнязівських і королівських привілеях називається володарем родового гнізда — міста Острога, адже його брати на той час ще були живими. Ними називають Михайла, Дмитра, Олексія, у чернецтві Олександра⁶, а іноді і Юрія Холмського. Про перших двох майже нічого не відомо. Луцький намісник князь Федір Данилович зі своїм братом Михайлом (братами у XIV—XVI ст. могли називатися не тільки рідні, але й двоюрідні, троюрідні і взагалі родичі у широкому розумінні цього слова) присягнули на вірність Володиславові⁶, а 1399 р. літописець подає імена полеглих у битві на Ворсклі князів, серед яких князь Михайло Данилович і брат його Дмитро Волинський (без зазначення прізвищ). Єдина ознака, за якою Михайло і Дмитро ідентифікуються з Острозькими — ім'я батька (начебто єдиного Данила на Волині у ті часи). Не занесено їх до жодного з відомих пом'яників — так само, як і Юрія Холмського. Безперечно, пом'яники містять багато зайвих імен, що ускладнює встановлення точного генеалогічного древа роду, але, незважаючи на це, всі Острозькі там мають бути у більш-менш хронологічній послідовності.

Не слід відкидати і того припущення, що на Волині чи на сусідніх землях (як, наприклад, Холмщині) міг бути ще один князь Данило, батько князя Юрія і, можливо, Михайла і Дмитра. Усі троє не висували претензій Федорові Даниловичу на Острожчину, з чого випливає, що вони, якщо й були Острозькими, то молодшими братами Федора. Щоправда, говорити про це з упевненістю не можна через брак відповідних джерел⁷.

⁵ Войтович Лев. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Львів, 1996. — Т. ССХХХІ. — С. 355—367; Кемпа Tomasz Konstanty Wasyl Ostrogski. — Toruń, 1997.

⁶ Він згадується у пом'яниках Дубенської церкви, Києво-Печерського і Дерманського монастирів (в останньому джерелі світське і чернече імена названі навпаки).

⁶ AS, t. I, s. 7, N VII.

⁷ Родинний архів Острозьких був поділений між родичами останніх представників роду. Ще у XIX ст. більшість документів зберігалася на території України. Частина архіву, що зберігалася у Славуті, було опубліковано в „Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie“. Як передбачаємо, багато цікавих документів мав Дубенський архів Любомирських. Див.: Кемпа Tomasz Konstanty Wasyl Ostrogski. — S. 10.

Князь Олексій Острозький, молодший брат Федора Даниловича, згадується як чернець Києво-Печерського монастиря⁸, і його ім'я фігурує у пом'яниках.

Протягом 1386—1396 рр. Федір Данилович, як уже згадувалося, отримав цілу серію надань і підтвердних привілеїв на маєтки від Ягайла, Ядвіги і Вітовта. Один з них, датований 4 листопада 1386 р., у якому Ягайло і Вітовт підтверджують Острозькому замок Острог разом із містами Корцем, Заславом, Хлапотиним, Іваниним, Хрестовичем, Красним і Крупою, викликає сумніви щодо своєї автентичності, оскільки Вітовт у той час не мав права розпоряджатися володіннями на Волині⁹. З цих привілеїв впливає декілька важливих даних як про самого Федора Даниловича, так і про весь рід. Тут, наприклад, зазначається, що пращури Острозького отримали свої володіння за службу ще за часів Любарта Гедиміновича (близько 1340 р.)¹⁰. Не виключено також, що це згадане надання було лише підтвердженням раніших привілеїв місцевих династій Рюриковичів із першої половини XIV ст.

Підтвердний привілей на Острог, Заслав і Броди (18 грудня 1390 р.) Федір Данилович отримав за участь у героїчній тримісячній обороні Віленського замку. Вітовт у боротьбі з Ягайлом, намагаючись силою взяти Вільно з допомогою хрестоносців магістра Валенрода, сподівався змусити короля піти на поступки у питанні його князювання у Великому князівстві Литовському. Облога, однак, закінчилася невдало для союзників Вітовта.

Відомим урядом Федора Даниловича було Луцьке намісництво (староство), яке він отримав від короля у 1386 р.¹¹ після Федора Любартовича і короткотривалого перебування у Луцьку сандомирського воєводи Креслава з Курозванок. М. Грушевський уважав, що надання намісництва Острозькому було про-

⁸ Максимович М. А. Письма о князьяхъ Острожскихъ.— К., 1866.— С. 13; Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Kniaziowie i szlachta...— Kraków, 1880.— Т. 1.— С. 36; Власьев Г. А. Князья Острожские и Друцкие // Известия русского генеалогического общества.— Санкт-Петербург, 1911.— Вып. 4.— С. 23—29.

⁹ Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Kniaziowie i szlachta...— С. 29; Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т.— К., 1993.— Т. 4.— С. 163—164; Войтович Лев. Родина князів Острозьких.— С. 362.

¹⁰ AS, t. I, s. 6—7, N VI (4 листопада 1386); s. 11, N XI (8 листопада 1386); s. 11—12, N XII (18 грудня 1390); s. 15—16, N XVI (4 листопада 1393); s. 20, N XX (3 серпня 1396).

¹¹ AS, t. I, s. 7, N VII.

думаним кроком Ягайла, аби позбавити нащадків Любарта впливу на Волині¹².

Довго перебувати Острозькому у Луцьку не довелося, у 1387 р. Волинь (крім Володимирської землі, що до 1393 р. залишалася у Федора Любартовича) було надано Вітовтові¹³.

Останнім документом, про який можемо сказати, що у ньому фігурує ім'я саме князя Федора Даниловича Острозького і який не викликає сумнівів щодо вірогідності, є зобов'язання Вітовта перед Володиславом Ягайлом не підписувати перемир'я з хрестоносцями у Пруссії і орденем в Інфляндії без його згоди¹⁴.

Після 1403 р. відомості про Острозького уриваються, що дає змогу багатьом дослідникам припустити, що він незабаром помер (до 1410 р.), перед тим прийнявши постриг у Києво-Печерському монастирі за іменем Феодосій.

Існує також версія, висунена російськими і українськими істориками XIX — початку XX ст. (що тепер знаходить підтримку у дослідженнях Л. Войтовича¹⁵), згідно з якою датою смерті Федора Даниловича слід уважати 30-ті рр. XIV ст., додаючи до біографії цього князя його участь у гуситських війнах і підтримку боротьби Свидригайла Ольгердовича із Ягайлом.

Погоджуючись з думкою, що ці події пов'язані з особою князя Фридерика Острозького, певне, одного з синів князя Федора Даниловича, а також з особою князя Федька Несвизького, вважаємо згадану версію маловірогідною з огляду на кілька причин.

По-перше, якби Федір Данилович дійсно воював у Чехії, де згадувався за іменем Фридерика Острозького (Fridericus dux de Ostrog) у 1422—1438 рр., то чому про нього протягом двадцяти років не залишилося жодних згадок у документах. Острозький, судячи з попередніх відомостей, не міг просто відійти у тінь і не брати жодної участі у політичному житті країни. Місце його підпису під присягою Вітовта 1403 р. (цей підпис перший, а після нього — князя Івана Несвицького) яскраво підтверджує це. До того ж, невідомою залишалася б причина, що могла змусити Острозького покинути на такий довгий час батьківські маєтки, якими володів лише він сам, задля небезпечної подорожі до Чехії. Інша річ, якби це був молодший зі синів Федора Даниловича, що не отримав у спадок значних володінь і, таким чином, міг шукати багатства і слави, пскладаючись лише на свої сили.

¹² Грушевський М. С. Історія України-Руси.— Т. 4.— С. 163—164.

¹³ Там само.— С. 164, 472; AS, t. I, s. 115.

¹⁴ Wolff J. Kniaziowie...— С. 344.

¹⁵ Войтович Лев. Родина князів Острозьких.— С. 362.

По-друге, у джерелах нічого не сказано про Федора Острозького як прибічника Свидригайла. Натомість у літописах і документах фігурує ім'я Федька Несвицького, який у 1431—1435 рр. разом із князем Олександром Носом бився з поляками на Поділлі і Волині. Дискусія щодо того, чи вважати Ф. Несвицького князем Острозьким, точилася досить довго. Унаслідок, більшість дослідників дійшла згоди у тому, що цих князів слід розрізняти. Це підтверджують і документи зі збірки Круповича¹⁶. Сам Ф. Несвицький уважав своєю батьківщиною Східне Поділля¹⁷, тоді як батьківщиною Острозького була, безперечно, Волинь.

Л. Войтович¹⁸ вважає, що у 1410 р. князь Федір Данилович мав приблизно 44 роки. Ці підрахунки впливають з припущення, начебто привілей Федора Любартовича, про який уже мовилося (1385—1386), завершував опіку над Острозьким. Опіку над своєю родиною повинен був довірити Любартові перед смертю Данило Острозький. Таким чином, завершення терміну опікунства у 1385—1386 рр. свідчило б про повноліття Федора Даниловича у той час. А отже, датою його народження слід вважати приблизно 1365 р. У такому віці, за Л. Войтовичем, політики і рицарі не приймали чернецтва.

До речі, чернецтва узагалі не приймали просто так — чи то у віці сорока, чи сімдесяти років. Не можна також із впевненістю говорити про те, що текст запису Федора Любартовича свідчив про завершення опікунства над Острозьким (якщо таке було взагалі). Найвірогіднішою є думка М. Грушевського, за якою Ф. Любартовича змусив написати це зобов'язання Ягайло, плануючи схилити на свій бік місцевих князів і в майбутньому відібрати у нього Луцьк¹⁹.

Про чернече життя преподобного Феодосія, князя Острозького, залишилося дуже мало відомостей²⁰. Поховано його у Дальніх Печерах, де спочивають також тіла Феодосія, печерського ігумена, Михаїла, київського митрополита (988—992) та інших святих. Підсумовуючи сказане на основі відомих джерел, ми зробили спробу простежити родовід знаменитих князів Острозьких, хоч остаточно з'ясувати це не вдалося.

¹⁶ Zbiór dyplomatów rządowych i aktów przywatnych / Wyd. M. Krupowicz.— Wilno, 1858.— S. 18—19.

¹⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси.— Т. 4.— С. 175.

¹⁸ Войтович Лев. Родина князів Острозьких.— С. 361—362.

¹⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси.— Т. 4.— С. 164.

²⁰ Хойнацкій А. Ф. Православіе на Западѣ Россіи въ своихъ ближайшихъ представителяхъ или Патерикъ Вольно-Почаевскій.— Москва, 1888; Дива печер Лаврських.— К., 1997.

В'ячеслав РИНСЕВИЧ

КУПЧИ ЛИСТИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ (ЗА КОЛЕКЦІЄЮ ОЛЕКСАНДРА ЛАЗАРЕВСЬКОГО)

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається колекція документів Олександра Лазаревського (1834—1902). Її основу становлять документи часів Гетьманщини — національно-територіального витвору українського народу. Гетьманщина як українська автономія існувала у складі Росії до початку 1780-х рр., коли остаточно була ліквідована царським урядом. Колекція нараховує десятки тисяч актів, важливу частину яких, хоч і помітно меншу від загальної кількості, становлять документи другої половини XVII ст. — періоду виникнення, становлення і закріплення основних інститутів Гетьманщини та форм їх функціонування. Природно, що цей документальний матеріал, іноді унікальний, має велике значення для вивчення ранньої історії Гетьманщини. Він містить універсали гетьманів і полковників; дарчі, мінові та закладні листи; тестаменти; судові справи — як майнові (щодо розмежування земель та їх належності і т. ін.), так і карні; приватне листування старшини і духовенства; жалувані грамоти царів і королівські привілеї. Особливе місце серед актів належить купчим листам, що становлять найбільшу групу документів колекції того періоду. За обсягом до неї наближаються лише судові справи та угоди, укладені в судах, інші групи документів — або менші (гетьманські та полковничі універсали, царські грамоти), або значно менші (це стосується усіх тих, що становлять решту). Якщо взяти до уваги усю збірку документів О. Лазаревського, то впадає в око, що з другої половини XVII ст. навряд чи набереться дві тисячі актів, а основа колекції — пізніші акти XVIII ст. (порівняно багато також матеріалів XIX ст., враховуючи, що вивченням того періоду історик активно не займався).